

SZEMLE

CSATHÓ KÁLMÁN: ILYENEKNEK LÁTTAM ŐKET

Magvető Könyvkiadó, 1957.

Helyesen teszik kiadóink, hogy sorra meg-
szóltatják a még élő tanúkat a tegnapi
színészeinek semmibe foszló alkotásairól.
Alkotást mondok, mert ma már nincs vita
arról, hogy a színész alkotó munkát végez,
mikor élő embert formál a szerep szavaiból.
Tegnap még teljesen semmibe foszlott ez az
alkotás, csak a nézők emlékezete őrizte
ideig-óráig — aztán csak adatok maradtak,
semmit el nem áruló magasztalások vagy
gáncsok, s nagyritkán egy-egy részletes elem-
zés, amely — éppen mint a zenéről szóló
írások — idegen közegben, idegen eszközök-
kel próbált rekonstruálni valami újra meg
nem alkothatót. Ma film és hanglezem-
ent meg valamit a színészből a halhatat-
lanság számára. Ez a valami is igen kevés:
a színész művészete hozzá van kötve a test
eleven hatásához, a pillanathoz, a rögtön-
zöttség és a közvetlen átélés illúziójához.
A hanglezem, amelyet százszor is leforgatha-
tunk és mindig ugyanaz marad, nem adja
meg ezt az illúziót.

Csathó Kálmán személyes emlékek alap-
ján, mintegy önéletrajzát is megírva, fontos
emberi vonásokkal egészíti ki az ember-
alkotók képét. Könyve a Nemzeti Színház
igazgatóiról és művészeiről szól, Paulay
Edétől — az egyetlen, akit csak fennmaradt
hatásából ismert — Sugár Károlyig. A mű
ígért folytatását nagy érdeklődéssel várjuk.

Ez a cím: *Ilyeneknek láttam őket*, kiúti
a fegyvert a fontoskodó tudományos kritika
kezeiből. Szubjektív képet ígér, de ezt a
képet eleve érdekessé és jelentőssé teszi az,
hogy rendezőtől és színpadi írótól származik,
aki évtizedeken át közvetlen emberi és
művészi kapcsolatban állt modelljeivel.

Nagy nyeresége a magyar színjátszás
történetének, hogy egy író megfigyelő szeme
ily hosszú időn át ennyire közelről nézhette
első színházunk életét.

Csathó könyve — bár egyes szerepekről
adott jellemzései is értékesek — főként
azzal pótolja a hanglezem-halhatatlanság

hiányait, hogy emberi mivoltában ábrázolja
a színészt. Jellemképeihez sok anekdotikus
anyagot használ fel, igen helyesen. Íróról,
költőről szólva beérhetjük egy-egy vallomás-
szerű sor idézésével: a színész emberi
mivoltát ezekből az anekdotikus részletek-
ből hüvelyezhetjük ki. Színészek életében a
közönség szeret bizonyos vonatkozások után
szimatolni. Vannak népszerűsítő életrajz-
írók, akik szívesen kiszolgálják az olvasó-
nak ilyenfajta kíváncsiságát. (Maurois költő-
életrajzaira gondolok.) Csathó megőrzi a
köteles diszkréciót. — Egyébként azonban
műve olyan gazdag emberi vonásokban,
hogy a jövő század Scarronja megírhatja
belőle *l'histoire comique*-jét.

Csathó szubjektív arcképeit csak művészi
szempontból szabadna bírálni: sikerült-e
az írónak embereket megelevenítenie? Ezen
a helyen beérhetjük egyetlen szóval: sike-
rült. Ambrus Zoltán, a színházigazgató,
ugyanolyan elevenen él előtünk a könyvben,
mint Márkus Emilia vagy Csillag Teréz.
A bírálónak aki egyben a szerző kortársa,
csak az a szerepe, hogy helyreigazítsa azt,
amit ténykérdésekben másként tud, vagy
kiegészítsen egy-egy képet olyan vonások-
kal, amelyeket a szerző nem vett észre.

Ilyen ténybeli helyreigazítással tartozom
Hevesi Sándor emlékének. Védelemre tulaj-
donképpen nem szorul Csathó ábrázolásá-
val szemben, hiszen a róla szóló tanulmány a
legnagyobb elismerés hajján beszél tehet-
ségéről, tudásáról, jelleméről. De tisztáz-
nunk kell vele kapcsolatban egy kérdést.

A Hevesi-tanulmány közepén, mintha
csak utólag toldották volna bele, van egy
meghökkenítő elmfuttatás, amely a tanul-
mány elejével is, a valósággal is ellentét-
ben áll. Arról szól, hogy Hevesi csak lassan,
nagykésőre szabadult meg naturalista néze-
teitől.

Ez a részlet, a könyv más helyeivel együtt,
részben arra vall, hogy Csathó is átveszi a
köztudatnak azt a kényelmes egyszerű-

sítését, amely a természetes színpadi beszédet a naturalizmussal azonosítja. Holott pl. Újházyról szólva, maga mondja el, hogy a „Mester”, saját vallomása szerint, Szerdahelyi Kálmántól tanulta a természetes színpadi beszédet. Nos, Szerdahelyi még hírért sem hallhatta a naturalizmusnak. Molière sem, aki az *Impromptu de Versailles*-ban a természetesség nevében gúnyolja ki az Hôtel de Bourgogne színészeit. Alighanem természetesen beszéltek a commedia dell'arte, sőt már a görög phylax színészei is. Természetes beszéd és naturalizmus tehát nem azonos. Ezt a nevet — vagy jelszót — a múlt század 80-as éveinek írói, művészei, színészei és rendezői foglalták le. A szó felszabadulást is jelent bizonyos hazug konvenciók alól, de túlzásokat is, amelyek hamarosan kikoptak Irodalomból és művészetből egyaránt. Nincsenek kezem ügyében Hevesi ifjúkori cikkei, amelyekben a Nemzeti Színházat és Jászáit is támadta. Meglehet, hogy ezekben a cikkeken még naturalista alapon áll — ennek utána kellene nézni. De hogy a *Thália* alapítása idején — Csathó a Tháliát is azonosítja a naturalizmussal — Hevesi már nagyon is elkülöníti önmagát és az új vállalkozást a naturalizmustól, azt nemcsak a kortárs és résztvevő emlékeivel, hanem Hevesi szavaival is bizonyíthatom.

A *Thália* 1904-ben alakult, tehát olyan időben, amikor Hevesi — Csathó szerint — még benne úszott a naturalizmusban. Dehát a *Thália* programja, amelyet Hevesivel, Lukács Györggyel és Bánóczy Lászlóval négyesben fogalmaztunk meg, s bővebb szövegezésben Hevesi fejtett ki az alakuló ülésen, igen világosan fogalmazza meg álláspontunkat a naturalizmussal szemben.

Idézem Hevesi beszédének idevágó passzusát

(*A Thália története, 17. l.*):

„... A modernséget a Thália a művészi igazságban látja, lehet a dráma formája, stílusa akármilyen... Ebből az elvből nyilvánvalóan folyik a másik: a színjátszás és rendezés terén érvényesülő. Semmi sem áll távolabb a Tháliától, mint az, hogy a természetesség jelszavával egyforma, szürke előadási stílust akarjon ráhúzni minden darabra. A naturalizmus külföldön már eljátszotta kis játékeit és a Thália nem akarja feltámasztani. Kétségen felül áll, hogy minden darabnak megvan a maga stílusa, hangja, színe. Igazság a drámairásban, igazság a színjátszásban: ebben lehet röviden összefoglalni a Tháliatársaság programját.”

Így beszélt Hevesi 1904-ben. Nem volt tehát szüksége a Csathó által megkonstruált

tíz-tizenkétéves fejlődésre, hogy ezekhez az igazságokhoz eljusson.

A Jászáiról rajzolt kép — teljes tiszteletben tartva a szerző szubjektivitását — némi kiegészítésre szorul. Csathó meghajol Jászai kivétele tehetése előtt, elismeri nagy fáradsággal megszerzett műveltségét is, de azért mint valami „öslényről” beszélt róla. Igen, volt Jászái hangjában, temperamentumában valami félelmes és idegenszerű — de semmi emberi nem volt neki idegen, a rosszat kivéve. Hogy jól játsszék, ahhoz hinnie kellett az ábrázolt alak szubjektív igazában. (Gondoljunk két Gertrudisára, Hamletben és Bánk bánban!)

Csathó sehogyssem tudja ezt az „öslényt” Ibsen-szerepben elképzelni. Gúnyolódik Alvingné ruhájával és nem veszi észre (sőt a Pethes-tanulmányban nevetségbe fullasztja) azt, ami rámnézve legmaradandóbb emléke a Kisértetek előadásának: az aggódó anyai szeretet megnyilatkozását Jászáiban. Micsoda rettegő várakozással szegte szemét fiára, amikor az betegségről kezdett vallani! Épp ily felejthetetlen — rövid vígszínházi szereplése idejéből — egy kis epizód-szerep a Takácsokban. Mosás közben, mellét verve kiáltja el szenvedélyesen: — Anya akarok lenni! Anya akarok lenni!... Hogy mennyire magát játszotta itt, vagy Gárdonyinak a budai színpadon szorult Fekete nap című gyenge darabjában, az kivülálglik naplójából. Ez az „öslény” élete legnagyobb fájdalomának érezte, hogy anya nem lehetett soha.

Ivánfi Jenő jellemrajza emberi és színészi szempontból egyaránt tökéletes. Csathó ítélete, azt hiszem, nem szigorúbb a kelleténél. Egy ténykérdésben mégis védelmembe kell vennem Ivánfit, bár elvben — hogy ti. a színész általában és Ivánfi különösen szeretett a színpadon kiemelkedő helyet elfoglalni — tökéletesen igaz. De ami Hebbel Juditját illeti: a szóban forgó felvonást Reinhardték budapesti vendégjátéka alkalmával is sátorban játszották s a Nebukadnezár-dikciót a színész — ha jól emlékszem, Wegener — hieratikusan pózban, egy ugródeszka-szerű kis emelvényen állva mondta el. Nem tudom hirtelenében megállapítani, van-e Hebbel utasításában nyoma ennek az emelvénynek, de szereplése semmiesetre sem lehetett a hatalmas termetű Wegener egyéni akciója, különösen olyan előadáson, amelyen maga Reinhardt is részt vett a megszólaló néma szerepében.

Ezek a megjegyzések, ne feledjük, a több, mint háromszáz oldalas könyv néhány sorára vonatkoznak. Nem szeretném az olvasó szeme elől eltakarni azt a tényt, hogy a könyv igazi kincseshányja a jellemrajzoknak (legjobb talán valamennyi közt Sugár Károlyé)

s a kortörténeti adatoknak. Remek, amit az „énekes” színészek botfúlúságáról mond Csathó és tanulságos, ahogy a színészek anyagi helyzetét és pénzzel-bánását jellemzi.

Kár, hogy írás közben — mintha kiadásra nem is gondolt volna — teljesen szabadjára engedte tollát, nem törődve az egyes jellemrajzok megszerkesztésével. Valamennyi jóval hosszabb a kelleténél, az ismétlések igen gyakoriak. Sőt nem is mindig következetesek.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

Szerkesztik Bisztray Gyula és Király István. I—VII. k. Szövegkritikai kiadás Akadémiai Kiadó. Bp. 1956.

Nagy magyar klasszikusaink műveinek korszerű szövegkritikai kiadása terén még igen sok adóssága van irodalomtudományunknak. Petőfi és Arany után most Mikszáth Kálmán összes műveinek közrebocsátását kezdte meg az Akadémiai Kiadó. Ennek a ténynek az ad különös jelentőséget, hogy Mikszáth az első nagy prózáiról, akinek teljes, minden igényt kielégítő kritikai apparátussal ellátott oeuvre-jét veszi most kezébe az olvasóközönség és az irodalomtörténet bűvára. Éppen azért, mivel a kötetek sajtó alá rendezőinek tudományos szempontból nagyjelentőségű úttörő munkát kellett végezniük, szükséges, hogy már most, induláskor (eddig 7 kötet jelent meg és a terv szerint még 68 van hátra) leszögezzünk néhány szempontot és felhívjuk a figyelmet az eddig elért eredményekre.

Mikszáth egyike legnépszerűbb és egyben legkitűnőbb prózáiróinknak. Művei már életében is számtalan kiadást értek meg és friss, úde stílusú, mélyen emberi humorú nem hogy vesztett, hanem — ha ez még lehetséges — inkább nyert az idők folyamán. Egy-egy művének, elbeszélésének megjelenése ma is biztos közönségsiker. e fölmerülhet és bizonyára föl is merül egyesekben a kérdés: vajon szükséges-e Mikszáth műveiből kritikai, azaz teljes és a szövegűrség minden legapróbb részletére kiterjedő összkiadást készíteni? Erre a kérdésre a válasz csakis igenlő lehet és az alábbiakban a most megjelenő kritikai kiadással kapcsolatban éppen azokra a mozzanatokra szeretnénk rámutatni, amelyek ezt az állításunkat alátámasztják.

Mikszáth műveinek eddig nem volt, még csak megközelítően sem, teljes kiadása. A legteljesebb, ún. Jubileumi Kiadásból (1910) a nagyobb művek közül hiányzik pl. a Fekete város és a Noszty fiú esete Tóth Marival c. regény. Ez a kiadás részben még Mikszáth életében, az ő gondozásában látott napvilágot, halála után még 19 posthumus

Márkus Emma halálának dátuma tíz soron belül kétszer fordul elő, de két hét különbséggel. Ez már nem is egyedül a szerző hibája. Ma minden könyvet annyian „szerkesztenek”, ahányan valamikor egy kisebbfajta lexikont is világrahoztak. A sok szerkesztő közül valamelyiknek gondja lehetne arra, hogy egy szép és maradandó értékű könyvet ilyen lapsusok el ne csúfítsanak.

Benedek Marcell

István. I—VII. k. Szövegkritikai kiadás

kötet jelent meg. Ez a kiadás volt az első kísérlet arra, hogy Mikszáthnak hírlapokban, napilapokban, folyóiratokban szétszórtan megjelent elbeszéléseit, tárcáit, cikkeit — azokat, amelyek kötetben még sehol nem jelentek meg — összegyűjtve kiadják. Azonban a gyűjtés nem volt teljes és az egyes művek kronológiájának megállapítása sokszor téves. Minthogy azonban a Jubileumi Kiadás nem egy kritikai kiadás igényével jelent meg, nem lehet mindent ennek a rovására írni, de tudományos kutatás céljából sem lehet alapul venni.

A Jubileumi Kiadás hibáit, tévedéseit átvették és sokszor még fokozták az utána megjelent Mikszáth-kötetek, amelyek nagyrészt csupán újabb lenyomatai voltak a Jubileumi Kiadás szövegének. Hosszú idő után a Szépirodalmi Kiadó 1954—55-ben három Mikszáth-elbeszéléskötetet adott ki Király István szerkesztésében, amelyekkel elsőként próbált új utat törni: az egyes műveket eredeti források alapján megállapított időrend — és ami ezzel egyet jelent: fejlődési sorrend szerint közölte (ezeknek a köteteknek sajtó alá rendezését e sorok írója végezte).

A most megjelenő kritikai kiadás korszerű bibliográfiai és tudományos előkészítő munka után, műfajok szerint csoportosítva és ezeken belül időrendi sorrendben közli az egyes műveket. A sajtó alá rendezés munkáját Bisztray Gyula és Király István végzik, a bibliográfiáit Kozocsa Sándor és Ficzy Dénes (utóbbi az erdélyi magyar és az egész román bibliográfiai anyagot bocsátja rendelkezésre, pusztán úgyszeretből).

A kötetekben először a nagyobb elbeszélések és regények kerülnek kiadásra. Az eddig megjelent kötetek tartalma és a szerkesztői munka megoszlása a következő: Ami a lelkét megmérgezi, A batyus zsidó lánya, A lutri, A vármegye rókája (I. kötet), Az apám ismerősei, Nemzetes uraimék (II. kötet),